

keizersdrama

jan oegema

luce
bert
keizers
op
drama
nieuw

Boom

inhoud

Vooraf 9

Cobra Museum, 5 mei 2019 13

Heil de zege! 23

Het taaiste personage in de literatuur 31

Wel geinig 45

Het zwijgen in 'de poorten' 51

Lucebert II: inventarisatie 59

Vijf lijnen 73

De derde weg: de hel 83

Communisme/Berlijn 93

Geuren van heiligheid 103

Engel zijn, hoe voelt dat? 113

Intermezzo. Nudisme 129

Lucebert II, nogmaals 137

De nederlaag 157

Ruitenwissers 173

Een kleine poging tot depolarisatie 183

Aantekeningen 191

Dankwoord en suggestie 202

Noten 203

vooraf

Begin 2018 werd duidelijk dat hij niet altijd even links was geweest, die principiële linkse man. Als dichter en beeldend kunstenaar had hij grote roem vergaard en kreeg hij belangrijke prijzen, waaronder de P.C. Hooft-prijs en de Prijs der Nederlandse Letteren. De Franse schrijfster Annie Ernaux verklaarde nadat haar de Nobelprijs was toegekend dat ze een nieuwe verantwoordelijkheid voelde en eens te meer wilde ijveren voor recht en rechtvaardigheid, verlegenheidsfrases waarmee je als laureaat te kennen geeft nederig bereid te zijn tot een rite de passage. Je bent een publiek figuur, je wordt een publiek voorbeeldfiguur, en met het aanvaarden van de prijs en het bijwonen van de plechtigheden geef je aan het verschil daartussen te begrijpen.

Lucebert was gefascineerd door het machtsprobleem en ageerde tegen vele vormen van onrecht, met een felheid die zich wellicht ook laat verklaren uit zijn geheim. Moraliteit was een belangrijk facet van zijn werk en je kunt je afvragen of hij ze alleen maar leuk vond, die prijzen. Dacht hij niet elke keer aan die circa elf maanden arbeidsdienst in Duitsland, waar hij zich aanvankelijk bijzonder thuis voelde en brieven schreef waarin hij vol geestdrift speculeerde op zijn toekomstige rol als artistiek genie in een door Hitler bevrijd Europa?

Dat weten we niet. We weten zoveel niet. Wel dat hij al in 1946 of '47 de eerste studie over de Duitse concentratiekampen las en in de jaren vijftig een hartstochtelijk liefhebber werd van jazz.

En dat hij wisselende versies had over zijn verblijf in Duitsland, soms verkondigde dat hij vertrok onder dwang, soms dat hij het ouderlijk huis wilde ontvluchten en het avontuur zocht.

Dit boek gaat niet over die elf beladen maanden in Duitsland.* De focus ervan is een cultuurhistorische en laat zich samenvatten in twee vragen: hoe is Lucebert als literaire vip omgegaan met zijn oorlogsverleden, en vervolgens: hoe zijn wij als lezers en bewonderaars omgegaan met hem? Om die laatste vraag toe te spitsen: hoe kan het dat ons als lezers – dat mij als lezer – zoveel is ontgaan, ondanks de vele signalen in bundels vanaf 1981? Anders gezegd: wat heeft de roem gedaan met hem, wat de betovering met ons? Hoeveel illusie heeft een hoogontwikkelde, postreligieuze cultuur nodig?

Dit boek is een mix van essay, studie en zelfonderzoek. Schrijvend eraan ben ik anders naar Lucebert gaan kijken, een kwestie van herlezen maar vermoedelijk ook van ouder worden. Deze dichter en literator behoort tot een categorie auteurs die met je meegroeit; twintig jaar na nu en ik zal hem weer anders lezen. En hopelijk bezien met een wijsheid die me nu ontbreekt, want ik blijf wisselen tussen posities die voor anderen evidentier zijn dan voor mij. Mijn lieve vrouw A. ergert zich aan de stiekemigheid, moreel zo hoog te paard en niet het lef hebben om zelf het boetkleed aan te trekken. Vriend B. is het met haar eens en waarschuwt me voor het drama bij de latere Lucebert, misinterpreteer dat niet als een bedekte schuldbekentenis. Vriendin J. vindt dat drama juist een bewijs van menselijkheid. Ach, zegt ze, de moreel falende held, de Bijbel en de literatuur staan er vol mee, de mislukkelingen zijn juist de interessantste. Sterauteur A.G. vindt het allemaal spijkers op laag water, waar maak je je druk om, schrijvers genoeg die heel wat meer op hun kerfstok hebben en daarbij: schrijvers zijn toch geen heiligen?

Dat laatste valt nog te bezien. Schrijvend aan dit boek realiseerde ik me voor het eerst dat een deel van Luceberts ikken en hijen naarstig op jacht is naar heilig zijn of heilig worden. *Mirabile dictu*, het is wonderlijk om te zeggen. Maar los daarvan: ik

voel me in de kwestie Lucebert een beetje als Fernando Pessoa, in mij spreken velen en die laten elkaar niet beleefd uitspreken. Ik troost me met de gedachte dat alle beproefde liefde uiteindelijk gelaagde liefde is, meer kan ik er niet van maken.

In dit boek zal ik het hoofdzakelijk hebben over Luceberts poëzie en niet of nauwelijks over zijn beeldend werk. Ik ken het minder goed en heb niet met alles evenveel affiniteit. Terwijl het mooiste en verrassendste Lucebertboek dat ik ken over zijn tekeningen gaat, weer zo'n bewijs van het hoge Pessoa-gehalte waarover een beschouwelijk mens zich kan verbazen.

cobra museum, 5 mei 2019

Het is zondag en het evenement staat gepland om 13:00 uur. Het zal een uur duren, plaats van handeling is het Cobra Museum voor Moderne Kunst in Amstelveen, kroonjuweel van een stadshart dat voor het overige uitsluitend bestaat uit functionele nieuwbouw. Warenhuizen, boetieks, supermarkten, telefoonwinkels, het bekende beeld. Alom rijkdom, verleiding, citymarketing... en dan veilig weggeborgen achter een grote glazen pui het werk van kunstenaars die in de roemruchte jaren van hun opkomst straatarm waren. En in een enkel geval de armoede zelfs een beetje koesterden, uit angst voor de voorspelbare gevolgen van een opnieuw ontketend kapitalisme. 'want arm zijn is rijk in deze, de puilende tijd', schreef Lucebert in 1948-'49. [20]

Hij had in die jaren geen vaste woning, geen vaste bron van inkomsten. Hij leefde op de schobberdebonk, zoals hij dat op z'n Jordanees zei, hij sliep overal en nergens en wist wat honger was. Had hij hier nu rondgedoold dan had ik hem misschien naast de draaideur van het museum kunnen treffen, met voor zich een wit plastic bekertje en een beschreven kartonnetje. Hoewel hij voor zover bekend nooit bedelde. Als hij op straat aan geld wilde komen maakte hij een portret of een landschapje, hij was er handig in. Net als in foto's retoucheren, anderhalf jaar lang zijn vak.

Het duurde even voor we het evenement helder hadden. Het vindt plaats in het kader van de 5-mei-vredesmaaltijden, motto: samen aan tafel voor een goed gesprek over vrede. Eigenlijk heel

toepasselijk als je Luceberts latere werk kent, ‘vrede is eten met muziek’, zegt hij ergens. [620]* Het museum wil graag een debat, de aanleiding is ernaar, na de commotie van een jaar geleden zijn de gemoederen allerm minst bedaad. En dan een uur alleen maar stil zijn? Met elkaar in een kring om vroom je mond te houden? Stille is en blijft een onwennig ding, het museum vindt het lastig iets aan te bieden zonder mogelijkheid tot gesprek.

En toch gebeurt dat, na enige onderhandeling. Geen maaltijd, geen beleefde of onbeleefde conversatie bij een lunch met pompoensoep en caprese. De directie durft het experiment aan en schrapt het discussiegedeelte, zij het met een kleine aanpassing in de voorgestelde titel. Het wordt niet ‘Zwijgen met Lucebert’ maar ‘Stil zijn met Lucebert’ – dat prijkt als kop boven het persbericht. En dat is beter, neutraler. Wie zegt dat Lucebert altijd heeft gezwegen? Weten we alles al? De reflectie moet eigenlijk nog beginnen, het werk opnieuw bestudeerd, de beschikbare correspondentie nageplozen, de onbekende ontsloten.

En zo staat op 5 mei 2019 aan het begin van de middag een kring met stoelen klaar in een bijzaal van het museum. De deelnemers druppelen binnen, bij de ingang ontvangen ze een A4'tje met een uitleg en een gedicht. Even na enen klinkt een gong en volgt een kort welkom. De sfeer is rustig en ontspannen, er valt geen onvertogen woord.

Er zijn veertien deelnemers. Een van hen, Hannah S., leest na het welkomstwoord een gedicht van Lucebert voor, als prelude op de stilte. Haar oog viel op een gedicht uit *van de afgrond en de luchtmen*, er komen doden in voor, de doden van de dichter, zijn doden. Het leek haar voor deze gelegenheid toepasselijker dan het gedicht dat ik had voorgesteld. Het is een verrassende keuze, in de discussie is het tot dusver onopgemerkt gebleven. Het bevat mogelijk sporen van Luceberts Rilkelectuur, interessant om vast te stellen, alhoewel je als kenner snel geneigd bent het belang van intertekstualiteit te overschatten. Dichters dichten niet om